

SEYYAHLARIN GÖZÜ İLE “ KUŞADASI “

Kuşadası stratejik konumu, Ege denizinde uzun bir kıyı şeridinde sahip olması, tarıma elverişli verimli arazileri, işlek bir ticaret limanına sahip oluşu ve güzel iklimi dolayısı ile eski çağlardan itibaren tüm seyyahların ilgisini çekmiştir. Efes antik harabelerinin Kuşadası'na yakın olması da bilhassa Avrupalı seyyahların uğrak yerlerinden biri olmuştur. 17. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da gizemli doğu medeniyeti hakkında bilgi almak ve doğu ülkelerini gezmek adeta bir gelenek haline gelmiştir. Başını İngiliz ve Fransız diplomatlarının çektiği ve daha sonra değişik meslek gruplarına mensup insanlardan oluşan bu seyyahlar Osmanlı imparatorluğunun tüm eyaletlerini gezmişler ve imparatorluk içerisinde yaşayan milletler hakkında bilgi topladıkları gibi, imparatorluğun gerileme döneminde olmasından da istifade ederek tarihi, doğal, kültürel zenginliklerinin yağmalanması konusunda ileriki asırlarda kullanılacak çok önemli ve hayati istihbari bilgilerde toplamışlardır. Bu seyyahlar ülkelere bilgi topladıkları gibi seyahatlerinin sonunda yazdıkları kitaplar ile tarihe not düşmüşler ve o günün imparatorluğundaki sosyal, kültürel, doğal miraslar hakkında değerli bilgiler vermişlerdir. Bu seyyahların önemli bir kısmı o zaman ki adıyla “ Ayasuluk “ olan Selçuk şehrindeki Efes antik şehir kalıntılarını ve Artemis tapınağını görmek amacıyla buraya gelmişler ve Kuşadası'nda bir süre konaklamışlardır. Batılı seyyahlar ya İzmir üzerinden Ayasuluk beldesine gelmiş ve o zaman batı dilinde “ Scala Nova “ diye anılan Kuşadası'na geçmişler ya da Sakız veya Sisam adası üzerinden Kuşadası limanına gelmişler, şehirde bir müddet konaklamışlar ve Ayasuluk ziyaretinden sonra İzmir üzerinden seyahatlerinin geri kalan bölümlerini tamamlamışlardır. Seyyahların Kuşadası ziyaretleri 1656 yılında başlamış ve 1900 lü tarihlere kadar devam etmiştir. Bu bölümde bu tarihler arasında Kuşadası'nı ziyaret eden bir kısım seyyahların Kuşadası hakkındaki gözlemlerini, ziyaret dönemindeki Osmanlı Türklerinin ve Kuşadası azınlık cemaatlerinin durumu, kültürel ve tarihi değerler hakkında verilen bilgilerden oluşan bir kesit bulacaksınız.

Seyyahlarımızın ilki ünlü Fransız gezgin **Jean de Thévenot'** dur. İstanbul'da 9 ay kalan seyyah birçok olayı, büyük yangını, Türk örf ve geleneklerini, yemeklerini, eğlencelerini, hatta hamamlarını gözlemlemiş ve bunları kitabında Avrupalılara duyurmuştur. 1656 yılında İzmir üzerinden Türk adalarını gezen Thévenot, Sisam adası üzerinden Kuşadası'na gelmiş ve bir süre kalmıştır. Ünlü seyyah olumsuz iklim şartları ve geçirdiği büyük tehlikeler sonucunda Kuşadası hakkındaki gözlemleri yüzeyseldir. Thevenot'a göre Kuşadası şöyledir; *“17 Kasım Cuma günü öğleden sonra limana girebildik. Kaptanımız hava şartlarından dolayı yolumuza devam edemeyeceğimizi anladığı için Türklerin Kuşadası dedikleri Scala Nouva adındaki sahil kasabasının limanına demirlememiz gerektiğini söyledi. Benim de gönlümden geçen buydu. Çünkü buradan da bazı Sakız*

Adaluların bize söylediğine göre yarım günlük bir yol mesafesinde olan Efes'e devam edecektik. Scala Nuova'ya girişimizle birlikte tehlikeli günleri geride bırakmıştık. Bizimle birlikte Scala Nuova'ya gelen Sakızlılar eski kentlerindeki evlerinden farklı bir yerde havanın düzelmesini oldukça uzun süre beklemişlerdi. Bu yüzden ben de en kısa süre önce Sakız Adası'ndan gelmiştim. (Onar, 2014)¹

Bir başka Fransız gezgin Jean Baptiste Tavernier de 17nci Yüzyılın en önemli gezginlerinden biridir. Tavernier, IV Murad döneminde Türkiye seyahatini yapmıştır. Kitabında her ne kadar Türklerin kişilikleri aleyhinde sözler sarf etse de, anlatımlarında Türklerin medeniyetine, mimarisine, devlet organizasyonlarına olan hayranlığını da satır aralarına saklamıştır. Bölgemiz ile ilgili tespitlerinin başlangıcında Tavernier İzmir'dedir. İzmir'in yakın semtlerini gezerken Kuşadası ile ilgili küçük birkaç tespit yapıyor. "Avrupa'dan gelen ve çeşitli milletlerden olan insanlar Asya'da Frenk adı altında anılıyor. Bunun nedenini bir başka yerde açıklayacağım. Fakat aralarında sayıca en fazla olanlar Fransızlardır. İzmir'de her milletin ya bir konsolosu ya da bir temsilcisi bulunuyor. İzmir Fransız konsoloslukuna bağlı olarak biri "Scalanove" de diğeri Sakız Adası'nda olmak üzere iki viskonsülü var. "Scalanove" veya diğeri adıyla "Neuport" denen yer Efes'e iki mil uzaklıktadır. İyi ve korunaklı bir limana sahip olmasından dolayı gemiler yüklerini bu limana yanaşarak boşaltmaktadırlar. Ancak Türkler artık buna izin vermiyorlar. Nedeni de; Osmanlı Padişah'ının İzmir bölgesinin gelirini ömrü boyunca annesine bırakmış olmasıdır. Bu limana gemi yanaşması İzmir Limanı'nın gümrük gelirlerini azaltacak olmasından dolayı bu limana gemilerin boşaltma yapması Padişah tarafından yasaklanmıştır. . Tavernier 'in Türkiye ile ilgili o yıllarda yaptığı, günümüzde de geçerliliğini koruyan ilginç bir tespit var. Ünlü gezgin İzmir'i dolaşırken şehirde veba salgını olduğunu duyuyor. Bu korkutucu salgından korunmak için İzmir'de yaşayan Frenkler ve Levantenlerin şehir dışına dahi çıkmadığını; ancak Türklerin kadercı anlayışının burada da kendini gösterdiğini ve hiçbir şeyi umursamadan hareket ettiklerini belirtiyor.

Tavernier, Kuşadası'na 1664 yılında İzmir-Efes üzerinden gelmiştir. Bundan sonra Tavernier 'in Kuşadası ile ilgili gözlemleri başlıyor; " *"Efes'ten ayrılıp iki mil uzaklıktaki Scalanove'ye doğru yola çıktık. Yolun yarısında mersin balıklarının avlandığı ve içinde Rum balıkçılara ait kayıkların bulunduğu bir ırmak gördük. Bu ırmak Scalanove'ye dökülüyordu. Rumlar avladıkları balıklardan elde ettikleri havyarı, hayvan bağırsakları içine doldurarak bir çeşit sucuk yapıyorlardı. Sucukların büyüklüğü bizim bisküvilerimize benziyordu. Havyar bağırsak içine doldurulduktan sonra dumanda tütsüleniyor ve yenileceği zaman parça parça kesilerek tüketiliyordu. Rumlar bu balıkla birlikte adına "Seche" denilen ve kanı olmayan başka bir balığı, dini oruç günlerinde yiyorlardı. Bu bölgede havyar ticareti çok gelişmiştir. "Bildığımız kadarıyla Rum*

¹ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisinin 2014 yılı Haziran-Temmuz ayı sayıları

mutfağının en pahalı ve lezzetli ürünlerinden biri olan mersin balığı yumurtalarından yapılan, iste kurutulan **ambrikikos** denen sucuktan bahsediyor. Tavernier 'in bu tespiti ile zamanında Kuşadası'nda mersin balığının henüz soyunun tükenmediğini ve Kuşadası ortak mutfağının önemli bir lezzeti olabilecek ambrikikos'un Kuşadası'nda da tanındığını öğreniyoruz. Tavernier devam ediyor: *“Daha önceden de bahsettiğim gibi Scalanove limanı oldukça büyük. Akşam saat 7 civarında Scalanove'ye vardık. Buranın yöneticisinin bizi beklediğini gördük. Türklerde görmeye alışmadığımız bir kibarlıkla bizi karşıladı. Mükemmel şekilde ağırladı. Bunun yanında bizim Viskonsülde bizi karşılayanlar arasındaydı. O da bizi çok iyi karşıladı, bize diğer yiyeceklerin yanı sıra birer dilim meşhur Kuşadası karpuzlarından ikram ettiler.”*

Ünlü seyyah Tavernier 'in Kuşadası gözlemleri sürüyor ve şu şekilde devam ediyor; *“Akşam, yeniçerilerden biri ile bizim uşaklarımızdan biri arasında bir tartışma olmuş. Bizim uşak yeniçeriye kötü davranmış. Yeniçeri de ertesi gün uşağı efendisine şikâyet etmiş. Ancak uşağın efendisinin şikâyetle ilgilenmediğini görünce de, yeniçeri sabah erkenden ayrılıp gitmiş. Zannederseniz bizden intikam almayı tasarlıyormuş. Sabah serinliğinde Scalanove 'den ayrıldık. Bir gün önce sabahleyin yemeğimizi yediğimiz camiye geldik. Kafitemizdekilerden birçoğu burada daha önceden rahat yemek yediğimizi düşündüğü için burada yemeye karar vermiştik. Zira kızgın güneş altında yemek yiyebileceğimiz buradan daha serin bir yer olmadığını düşünüyorlardı. Ben başımıza bir şeyler gelebileceğini düşündüğüm için onların bu düşüncesine katılmadım. Ben deniz kenarındaki kayalıkların orada kahvaltı edebileceğimizi öne sürdüm. Ancak çoğunluk camide kahvaltı yapılmasını isteyince ben de onlara katılmak zorunda kaldım. Soğuk yiyeceklerimizi, şarabımızı ve suyumuzu yanımıza alarak cami duvarının dibine oturduk. Daha yemek yemeye başlamadan, iki yüz adım ilerinden yakındaki bir köy istikametinden bize doğru gelmekte olan 3-4 Türk gördüm. Ben kafile içerisinde Türklerin adetlerini en iyi bilen kişi olduğum için, kafilemize dikkatli olmalarını, şarabı saklamalarını ve grubun bizimle kavga etmek için geldiğini söyledim. Çünkü şarap içmek yasaktı ve Türklerin kutsal olarak kabul ettikleri ramazan ayı gibi bir ayda şarap içme yasağı daha sıkı denetleniyordu.*

Düşüncelerimde haklı çıkmıştım. Uşakla kavga eden yeniçeri bizden intikam almak için kentin Kadı'sına gitmiş ve bizim burada mola vereceğimizi düşünerek bizi Kadı'ya şikâyet etmişti. Kadı'nın gönderdiği bu kötü giyimli Türkler bize: cami gibi kutsal bir yerin duvarının dibinde şarap içerek günah işlediğimizi söyleyerek suçladılar. Bize: ‘Hıristiyan köpekler, hem camiye gitmiyorsunuz, hem de cami gibi kutsal bir yerde yemek yiyip, şarap içiyorsunuz, değil mi?’ diye sordular. Ve bize ‘Ramazan gibi kutsal bir ayda şarap içmemizin bizim cezamızı arttıracakını’ söylediler. Bizim kafile içinde Türklerin dillerini iyi-kötü sadece ben bildiğim için ben cevap vermek zorunda kaldım. Çok konuşan ve bize bu suçlamayı yapan Türk'e “şarap içmediğimizi, sadece su içtiğimizi” söyledim. Ayrıca, isterse deneyerek bakmalarını önerdim. Kendisine su uzattım. Aynı

zamanda içmesi için işaret yaptım. Kendisi de bunun ne anlama geldiğini kendisi anlamıştı. Arkadaşlarına döndü ve 'Gerçekten de bu su, adamlar şarap içmiyor' dedi. İçlerinden biri bizi Kadı'nın yanına götüreceklerini bunun için Kadı'dan emir aldığını söyledi. Bizim kafileden üç kişiyi yanımıza alarak onlarla birlikte kentteki Kadı'nın sorularına cevap vermek için gittik. Fakat Kadı bizi yeniçerilerden daha şiddetli azarladı. Yeniçeriler müdahale edip, bizim şarap içmediğimizi söyleyince Kadı adeta köpürdü. Bizlerin yeniçerileri kandırıldığını söyledi. Gerçekten de buraya gelirken yolda bir Türk'e 8 düka altını verip, arkadaşlarını bizim aleyhimize tanıklık yapmaması için ikna etmesini istemiştim. Verdiğim para zaten tahmin edilenden çoktu. Ama Kadı tam olarak ikna olmamıştı. Bizi yardımcısının yanına gönderdi. Yardımcısı çok iyi karşıladı ve bize Türk âdeti olan kahve ikram etti. Kendisi İzmirli tüccar ve konsoloslardan sürekli hediyeler alan biriydi. Bizim için yemek hazırlattı. Bize 'Kadı'nın daha yeni göreve başladığını, bu nedenle her konuda hassas olduğunu, Kadı'nın ikna edilebilmesi için küçük bir hediye yeterli olduğunu söyledi. Kadıyla aramızda aracılık yapan yardımcısına 25 duka altını verdik. Bizim kafilemizdeki arkadaşlar bizden umutlarını kesmiş, bu olaydan kolay kolay kurtulamayacağımızı düşünürken biz yanlarına döndük. İzmir'e dönmek üzere için farklı bir güzergâhtan yola çıktık²

Johann Aegidius Van Egmont 1693-1747 yılları arasında yaşamış Hollandalı hukukçu bir devlet adamıdır. **Van Egmont** aynı zamanda Hollanda Kraliçesi tarafından uzun yıllar İtalya-Napoli'de elçi olarak görevlendirilmiştir. Leiden üniversitesinde doğu dilleri profesörü ve aynı zamanda dayısı olan **John Heyman**(1667-1737) ile birlikte 1720-1723 yılları arasında Avrupa, Anadolu, Ege Adaları, Filistin ve Sina Yarımadasına seyahat etmiştir. Seyahatini Flamanca yazdıkları iki ciltlik seyahatnamesinde teferruatı ile anlatmıştır. *Kuşadası'na 1721 yılında gelmiştir. Kuşadası'na gelen gezginler arasında Kuşadası hakkında en teferruatlı gözlemler Van Egmont ve Heyman ikilisine ait gözlemlerdir.* Seyahat esnasında günlük olayların akışını adeta bir film çeker gibi anlatmış, gördüğü, duyduğu her hususu kayıt altına almıştır. Dil bilimci John Heyman'ın Kuşadası'nda rastladığı Yunanca kitabeleri ve yazmaları bu kitabına aktardığını görmekteyiz. John Heyman Anadolu'yu dolaşırken bulabildiği tüm el yazmalarını, kitabeleri kayıt altına almıştır. Ancak bu eseri notlar halinde yayımlamadan bırakmıştır. Büyük olasılıkla Kuşadası'nda bulabildiği Osmanlıca el yazmaları ve kitabeleri de kayıt altına almış ancak bunu bizim incelediğimiz seyahatnamede yayınlamamıştır. **Johann Aegidius Van Egmont'** un Kuşadası izlenimleri şöyledir ;

² Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisinin 2012 yılı Mart ve Nisan ayı sayıları

“ Nisan’ın 15’inde tekrar Efes’ten ayrılarak düzen içinde Scala Nuova’ya doğru yola koyulduk. Efes antik kentinin harabelerini geçtikten sonra çok geniş ve çok hoş bir karayoluna çıktık. Rotamızı denize göre belirliyorduk. Sol tarafımızda Diana Tapınağının kalıntıları uzanıyordu. Bir zamanlar bu tapınağın olduğu toprakların bir göl olduğuna inanmak güç. Tapınak küçük bir tümseğin üzerine yapılmış kare şeklinde bir yapıdır. Hristiyanlarca yaygın kullanımıyla buraya Aziz Paul’un hapisanesi de denir. Yola devam ederken sağ tarafımızda Cayster Nehri (Küçük Menderes) ile bu nehrin içinden aktığı şirin vadinin görüntüsü bize eşlik ediyordu. Vadinin her iki tarafında, denize doğru uzanan bir dağ silsilesi vardı. Böylece etrafı dağlarla çevrelenmiş Efes’in denize bakan açık kısmından ilerlemeye devam ediyorduk. Yolculuğumuzu sürdürdüğümüz vadi, Efes’ten denize bir buçuk saat mesafede muhteşem zenginlikler içindeki bir vadidir. Ancak buna rağmen vadi burada yaşayan bir kaç sakini dışında, tümüyle ıssız ve kimsesiz durumdadır. Vadinin ortasında göz alıcı bir göl bulunmaktadır. Vadinin güneydeki dağlarla kavşak oluşturduğu bazı yerlerde Cayster Nehri çok dik yarlar oluştuğu için geçit vermiyordu. Nehri karşıdan karşıya geçmek için bölge insanı altı düz teknelerle feribot hizmeti veriyordu. Bunlardan faydalanarak iki seferde karşıya geçtik. Nehrin karşı kıyısında, seyyahların konaklaması için tekne sahiplerinin basit barakaları vardı. Bir süre burada dinlendik. Buradan itibaren Efes bölgesinin verimli topraklarını geride bırakmıştık. Deniz kıyısına vardığımızda sola dönerek yolumuza devam ettik. Mısır ekilmiş yemyeşil bir vadiden geçerek bir dağ geçidine ulaştık. Burayı geçtikten sonra tekrar deniz kenarına kavuştuk. Daha sonra dar bir yola çıktık. Bu yolun devamında harabesi bile yok olmaya yüz tutmuş bir su kemerinin yanından geçtik. Buradan itibaren bir sırt hattını takip ettik. Buranın Pigalle köyü olması daha güçlü bir olasılık. Buradan tekrar sola doğru döndük. Nazlı nazlı akan küçük bir dereyi geçtik. İzmir’den ayrıldığımızdan beri ilk defa üzüm bağlarıyla karşılaştım. Buradaki dağ köylerinde de Hristiyanlar yaşıyormuş. Nihayetinde Scala Nouva kasabasına ulaşabildik. Burada Ağa bizim cemaatimiz için bir ev tahsis etti. Kalabalık cemaatimize hasırlar dağıttı. Burasıyla Efes arasındaki mesafenin dört saat olduğunu söyleyebilirim.

Daha ilk gece talihsiz bir olay meydana geldi. Ağa bize yaptığı kibarlığa neredeyse pişman oldu. Çünkü bizim aşçımız aceleyle yemek yapayım derken evin bacasını alev sardı. Neyse ki bu talihsiz kaza erken fark edilerek bacanın tepesinden aşağıya hortum tutularak yangın söndürülebildi. Bizim daha ilk geceden bu kazaya yol açmamız yanlış anlaşılmalara neden olacaktı. Ancak bir arkadaşın güvence vermesiyle rahatladık. Oysa bu olayda Türklerin bizi kılıçtan geçireceklerini düşünmüştük. Scala Nouva, Türklerin deyişiyle “Kuşadası” aslında modern bir kasaba. Yüz yıldan daha eski bir yerleşim yeri olduğunun sanmıyorum. Şehirde adeta bir amfi tiyatro tarzında yerleşim yapılmış.

Şehir, iki veya üç league³'den daha uzak olmayan Sisam Adası'na bakan bir tepenin yamacına kurulmuş. Şehir, küçük bir koyun içindedir. Yakınında önceden tahkim edilmiş ve içine eski çağlarda kale yapılmış bir ada (veya buna kayalık demek daha doğru olacaktır) bulunmaktadır. Bu adanın korsanlardan kaçan insanların ilk yerleştiği ve şehrin kökeninin dayandığı bir yer olduğu rivayet edilmektedir. Ancak anakaranın daha güvenli bir yer olduğu hissedildikten sonra, şehrin inşasına başlandığını düşünüyorum. Şehir üçgene benzeyen bir şekilde ve üç ana parça olarak yerleşmiş. Birinci parçası, doğuda yer alan şehrin dış mahallesi, ikinci parçası, etrafı yüksek surlarla çevrili bir kale içinde yer alan çarşı kısmı, üçüncüsü ise şehrin batı kısmına yayılmış savunulması ve surları olmayan asıl şehir diyebiliriz. Scala Nuova'da altı Türk camisi var. Her caminin birer minaresi bulunmaktadır. Bazılarının ise küçük kuleleri var. Burada St. George'a ithaf edilmiş Rumlara ait bir Katedral var. Bu mabedin girişine yakın bir noktada, at üstündeki bir adamı gösteren kabartma bir rölyef bulunmaktadır. Rölyefte at üzerindeki adam, sağ eliyle arkasında atın sağrısında oturan diğer adama ekmek sunarken betimlenmiş. Ancak rölyefin altındaki kitabe silindiği için çok zor okunuyor. Kitabede Yunanca: ΑΝΕΛΘΩΝ ΑΝ ΕΡΩΜΑ Δ ΝΙ ΜΝΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ ibaresi okunmakta. Şehirde bazı ticari faaliyetler eskiden beri Fransızlar tarafından yapılmaktadır. Hatta bunlara ait her çeşit işletme halen faaliyettedir. Kısa bir süre önce depremler ve yangınlar Smyrna'yı mahvettiğinde, Fransızlar bazı hammaddeleri Smyrna yerine buradan temin etmeye başlamışlar ve şehri ticari faaliyetlerinde Scala Nuova ön plana çıkmıştı. Ancak daha önceden bahsettiğimiz gibi ticaret gemilerine güvenilir bir liman yapmak için gerekli olan uygun alan Scala Nuova'da tam olarak bulunamamıştı. Dağlık arazinin denizle birleştiği yerlerin genelde kayalık oluşu, ticaret gemileri için güvenilir bir sığınak yapımına engel oluyordu.

Şehirde ilk ziyaret yerimiz hamam oldu. Güzelce yıkandık. Daha sonra şehrin yöneticisi Kuşakizade Veli Ağa'ya götürüldük. O'nu makamında ziyaret ettik. Bizi içtenlik ve samimiyetle ağırladı. Kahve ve tütün ikram etti. Bize güvende olduğumuzu hissettirdi. Daha sonra Rum-Ortodoks başpiskoposu ile görüştük. Kendisini son derece iyi yetiştirmiş, kültürlü bir adamdı. Bize tatlı ve yanında kahve ikram etti. Sisam'ın mükemmel misket üzümü şarabından içirdi. Başpiskopos aynı zamanda Efes Piskoposu unvanına sahipti. Bu ünvanlı sadece Kuşadası'ndaki fakir Hıristiyanlar üzerinde değil, aynı zamanda Sisam'daki Ortodokslar üzerinde de güçlü bir etkisi vardı. Eski piskoposlara özgü azametinin hiçbir kalıntısı O'nda yoktu. Buna rağmen bize verdiği öneme binaen ,uzun Ankara ipeğinden yapılmış çüppesi ile bizi karşıladı. Cübbesinde bir yama olduğunu göremedim ama büyükçe bir yırtık olduğunun farkına vardım. . Bize kiliseyi gezdirmekten memnuniyet duyacağını söyledi. Kilisenin hem içi hem dışı mütevazî yapılmış, pek gösterişli olmayan basit bir yapıydı.

Teras olarak kullanılan çatı katı vardı. Başpiskopos, bize şehirde 300 civarında Rum'un yaşadığını, pek çoğunun Türklerin baskı ve zulümleri yüzünden fakir duruma düştüğünü, Türklerin çoğu zaman Rumları vurduklarını veya yaraladıklarını söyledi. Biz Rumların oturduğu bu mahallenin bulunduğu tepeye çıkarken gördüklerimizle zaten anlatılanlara ikna olmuştuk. Zira şehir yönetimi bizi uzaktan izlemesi için peşimize iki yeniçeri takmıştı ve bu bile Rumların ne kadar baskı altında olduklarının en açık göstergesiydi. Başpiskopos'un bütün bildiklerini, biz sadece dini konularla sınırlı sanıyorduk. Oysa bize Pigella'nın ve Trogillum yarımadasının durumundan da bahsetti. Ancak anlattıklarının bu kısmının bizi tatmin ettiğini söyleyemem. Ertesi gün kıyı boyunca sefere çıktık. Bahsettikleri dikkate değer harabeleri gördük. Şehir dışına çıktığımızda, şehre bitişik tepelerden su getiren, bir su kemeri gördük. Bize anlatılanlara göre bunu da Türkler yapmış. Daha sonra sola saptık. Buranın küçük bir dağın arkasından Efes'e giden yol olduğunu anladım⁴

Kuşadası'nı ziyaret eden bir başka ünlü seyyah olan Charles Thompson hakkında ayrıntılı bir biyografi yoktur. Thompson hakkında bildiklerimiz 18nci yüzyılda yaşamış İngiliz gezgin ve ilim adamı olduğundan ibarettir. Charles Thompson, 1733-1735 yılları arasında İngiltere'den yola çıkarak içinde Türkiye, Filistin ve Mısır gibi ülkeleri kapsayan Kutsal Toprak addedilen ülkeleri gezmiştir. Thompson söz konusu bölgelere değişik zamanlarda toplam iki gezi yapmıştır. Bu gezilerle ilgili ilk kitabı incelemiş olduğumuz bu kitaptır. Diğer kitap ise "*Travels through Turkey in Asia, the Holy Land, Arabia, Egypt and other parts of the World*" adlı seyahat kitabıdır. Her iki seyahatinde de Kuşadası'na uğramıştır. Kitaplarında gezdiği bölgeleri Hıristiyan gözüyle incelemiş ve bölgelerle ilgili gözlemlerinde İncil ve Tevrat'a atıflarda bulunmuştur. İlk seyahatinde Türkiye'ye geldikten sonra İzmir ve Efes'i gezmiş ardından 1733 yılında Kuşadası'na uğramıştır. Kitabındaki ifadelerden Kuşadası'na hayran kaldığı anlaşılmaktadır.

Thomson'un Kuşadası gözlemleri şöyledir ; "*Biz bu çorak ülkeden bir an evvel ayrılacağımız için mutluyduk*⁵. *St. John'un sürgün yerini görme arzusu bizim kısa sürede bu ülkeyi kısa sürede terk etmemizi gerektiriyordu. Bundan dolayı, Anadolu sahillerinden Scala Nuova'ya hububat indirecek bir teknenin güvertesinde yola çıktık. Scalanova'dan sonra Efes yoluyla Smyrna'ya dönecektik. Yola çıkışımızla birlikte kötü havayla karşılaştık. Dört günümüz bu boğazda geçti. Bunun bir gününü Sisam'daki bir kadirga limanında harcamıştık. Kasım'ın birinde sağ salim Scalanova'ya vardık. Daha önceden de yaptığımız gibi Scalanova'da da kısa bir süre kalacaktık. Benim hesabıma göre böyleydi. Scalanova limanı batıya doğru bakan bir liman. Güneyinde kent uzanıyor. Bir tepenin yamacına sıra sıra dizilmiş evler kente ayrı bir ihtişam katmış.*

⁴ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi'nin 2011 yılı Nisan sayısı

Türkiye’de çok az şehrin böyle güzel ve ihtişamlı bir görüntüsü vardır. Evlerin hepsi iyi inşa edilmiş ve çatıları kiremitle kaplı. Caddelerinde kaldırımlar çok güzel, her şeyden ziyade geniş ve düz. Türkler ve Yahudiler kentin surları içinde, Rumlar ve Ermeniler ise varoşlarında yaşıyor. Burada yaklaşık olarak 6000 Türk var; bu sayının yarısı kadar Rum ile 400-500 kadar Ermeni burada yaşıyor. Kentte dikkate değer bir ticari faaliyet yok; daha ziyade şarap, kuru üzüm, mısır ve deri ticareti yapılıyor. Scalanova ’nın Miletliler tarafından Neopolis olarak anıldığı döneme ait çok eski bir kitabeye rastladık. Buranın modern isminin çok eskilere dayandığını öğrendik. Kasım ayının üçünde Efes’e gitmek için buradan ayrıldık. Yanımıza bir de Yeniçeri kiralamıştık; bizim hem rehberimiz hem de muhafızımız olacaktı. Zira bu yolda soyguncular tarafından yolda sık sık soygun yapıldığına dair bilgiler almıştık. Scalanova’dan çıktıktan iki mil sonra bile her yer bağlarla kaplıydı. Bize daha önceden bahsedildiği gibi yolda Efes’e su taşıdığı söylenen büyükçe bir su kemerinin içindeki yoldan geçtik. Ashında bir su kemeri görünümü yoktu. Bunun başka bir maksatla inşa edildiğini düşündük. Seyahatimize rehberimizin gösterdiği yollardan döne dolaşa, ine çıka devam ettik. Cayster⁶ Nehrinin denize kavuştuğu yerden Efes ovasını görünceye kadar sol tarafımızda deniz, sağ tarafımızda dağlar vardı. Efes ovasını gördükten sonra ilk önce doğuya döndük, biraz ilerledikten sonra tekrar kuzeye döndük. Cayster’le birleşen bir akarsuyu geçtik. Sağ tarafımızda devam eden bataklığın sonunda Diana Tapınağının harabelerini gördük⁷

1739 yılındaki Kuşadası’nda bulunan Richard Pococke İngiliz asıllı piskopos ve antropologtur. 1737 yılında başladığı büyük gezide Yunanistan, Türkiye, Filistin ve Mısır’ı ziyaret ederek ayrıntılı gözlemlerde bulunmuştur. Özellikle Mısır ziyareti sırasındaki tespitleri ile Mısırolog ünvanı almıştır. Pococke ’nin Kuşadası ile ilgili gözlemleri “*A Description of the East and Some Countries*” (*Doğu’nun ve Bazı Ülkelerin Tanıtımı*) kitabının ikinci cildi olan “*Observations on the islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and some other parts of Europe*” (Ege Adaları, Küçük Asya, Trakya, Yunanistan ve Avrupa’nın Diğer Bölgeleri) adlı kitabında yer almaktadır. Gezgin’in bölgemize yaptığı seyahat 1739 yılının Aralık ayında İzmir’den başlamıştır. Kuşadası bölgesine ise Urla, Seferihisar bölgelerindeki antik yerleri gezdikten sonra Seferihisar’dan denizyoluyla gelmiştir. Kuşadası’nı gözlemledikten sonra Selçuk-Efes bölgesine geçmiş buradaki incelemelerini müteakip tekrar Selçuk-Kuşadası yolu üzerindeki yerlerde ayrıntılı gözlemlerde bulunmuş ve Güzelçamlı bölgesine geçerek incelemelerine devam etmiştir. Ünlü gezginin 1739 yılının Aralık ve 1740 yılının Ocak aylarına dair kelimelerle çizdiği Kuşadası tablosu bölgemize gelen ilk seyyahlardan olması itibarıyla çok önemlidir.

⁷ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2011 Şubat sayısı

Günümüz arkeolog ve araştırmacılarına bölgemize ait önemli ipuçları verebileceğini düşünüyöruz. “Saat 9’da Scala Nuova’ya gitmek için Sığacık’tan üstü açık bir tekneye bindim, akşam saatlerinde Scala Nuova’ya vardım. Bu kasaba Efes Körfezinde, Efes kentinin güney ve güney-batı kısmında, Efes’e üç league⁸ mesafede yüksekçe bir tepenin yamacında kurulmuştur. Scala Nuova her iki tarafı deniz olan battıya doğru uzanmış bir yarımadaının kuzey yamacındadır. İçinde küçük bir kale bulunan ada sayesinde liman batı rüzgârlarına karşı korunaklıdır. Kuzey rüzgârlarına karşı herhangi bir engel yoktur. Kale, bir mil çapındaki kentin dörtte üçlük kısmını kapsamaktadır. Şehrin çarşı ve dükkânları şehrin kale içindeki bu bölümündedir. Bu bölümün batısındaki yamaçta Hıristiyanların yaşadığı 200 ev ve bir kiliseden oluşan büyükçe bir dış mahalle vardır. Mahallenin kurulduğu Aziz Elias denilen tepenin zirvesinde başka kilise harabeleri bulunmaktadır. Efes Başpiskoposu kentteki kilisede yaşamaktadır. Aramızda geçen konuşmada bana eskiden bu bölgede Efes Başpiskoposluğuna bağlı 32 piskoposun olduğunu şimdi ise bir tane bağlı diyakozluğun bile kalmadığını söyledi. Kentin yöneticisi ‘Ağa’ denilen kişi Güzelhisar ’da valilik yapan paşaya bağlı görev yapmaktadır. Burası komşu ülkelere, Sisam’a açılan bir ticaret kapısı konumundadır. Buraya Mısır’dan pirinç, kahve, keten ve kenevir; Selanik’ten kaba yün kumaş; İzmir’den pamuk ve patiska; diğer yerlerden de pek çok şey ithal edilmektedir. Buradan da Sisam ve diğer Ege Adalarına mısır ihraç edilmektedir.

Şehrin civarında çok sayıda üzüm bağı bulunmaktadır. Efes şarabının eskiden ünlü olmasına rağmen şu anki şaraplar çok iyi değildir. Türkler üzümü kuru olarak Mısır’a ihraç ettikleri için üzümde şarap yapmak yerine kurutarak satılmasına taraftarlardır. Scala Nuova’ya akşamın geç saatlerinde varmış olduğumuz için bizi bekleyen üç yeniçeri ile birlikte Efes Başpiskoposunun evine gitmiştik. Yeniçerilere korkuyla karışık bir saygıyla yaklaşan rehberim yeniçeriler ile birlikte Başpiskoposun evine girdiler. Başpiskopos onları ağırladı ve ikramda bulundu. Aynı zamanda beni de başka bir odaya alarak ikramda bulundular. Yeniçeriler giderlerken beni de Başpiskoposla tanıştırdılar. Saygıdeğer yaşlı bir adamdı. Kırmızı yün pelerini dışında Yunan papazları gibi giyinmişti. Ertesi gün beni misafir edenlerin yardımıyla kentteki bir handa oda kiraladım ve burada kalmaya başladım. Ayrıca benimle birlikte Efes’e gelecek bir rehber Türk buldum. Antik Efes kentinin kuzey doğusunda yer alan Ayasuluk köyüne geldik ve bir hana yerleştik. Atlarımızı ahıra bıraktık. Etrafında gezginlerin oturması için düzenlenmiş bir ocağın başındaki sedirlere oturduk. Türk rehberimiz bize buradaki kalenin iki yöneticisi ile tanıştırdı. Onların ikram ettiği kahveleri içtik. Burada eski eserlerin ve İzmir’den Güzel Hisar’a giden büyük deve kervanlarını rahatsız etmeden çizimlerini yaparak 3-4 gün geçirdik.

İncil'in Vahiy bölümündeki kehanete göre, kutsal şamdanın tam olarak burada bulunduğu inanılmaktadır, ancak iki leaguelik mesafe içinde hiçbir Hıristiyan bulunmamaktadır⁹

18nci yüzyılın son diliminde Kuşadası'na gelen seyyahların içinde o zamanki Kuşadası'nı en iyi anlatan seyyahlardan birisi de James Dallaway'dir. James Dallaway 1763-1834 yılları arasında yaşamış topograf, koleksiyoner, yazar ve seyyah olan İngiliz bilim adamıdır. Anadolu'ya ilki 1791 ikincisi 1797 yıllarında olmak üzere iki defa gelmiştir. Dallaway'in Anadolu seyahati, o sıralar ülkeyi yönetmekte olan III. Selim'in zayıf otoritesinden dolayı soyguncuların, eşkıyaların ve başıbozukların toplumu ve seyahat güvenliğini tehdit ettiği bir atmosferde geçmiştir. Yazar bunu seyahatnamesinde açıkça ifade etmiş, daha güvenli bir seyahat yapabilmeye olmasına halinde daha fazla yere gidebileceğini ve daha teferruatlı incelemelerde bulunabileceğini anlatmıştır. Buna rağmen James Dallaway seyahati esnasında diğer seyyahlardan farklı olarak Türklerle de yakından temas kurmuş, Türklerin gelenek ve göreneklerini, duygu ve düşüncelerini yakından gözlemlemiştir. Gözlemlerinde en fazla göze çarpan hususların başında toplumdaki kadın erkek ilişkileri, kadının toplum içindeki yeri, farklı dinlere mensup topluluklar arasındaki ilişkiler gelmektedir.

“Yürüyüşümüzü oldukça kısıtlayan sık çalıklıkları bin bir güçlükte aştıktan sonra antik dönemdeki Strabo'dan bu yana Ortygia ismiyle anılan yeşillikler içindeki Arvassy'i görünce mutluluktan havalara uçtuk. Her taraf servi ormanlarıyla kaplıydı. Burayı geçtikten sonra birkaç mil boyunca birerli sırada birbirimiz takip ederek yürüdük. Yolumuz üzerinde bulunan Agememnon tarafından inşa edilmiş ve bir zamanlar içinde ünlü Diana Munychia tapınağını barındıran Pygela kentinin harabe haline gelmiş duvarlarının yanından geçtik. Scala Nova manzarasının en güzel seyredilebileceği yüksekçe bir yere geldik. Eski adıyla Neapolis yeni adıyla Scala Nova veya Türklerin dediği şekliyle Koushadassy belli yerlerinde kulelerin olduğu yüksek surlarla çevrilidir. Denize doğru uzanan bir burun göze çarpılmaktadır. Biz atlarımızla bulunduğumuz yüksek yerden deniz kıyısına inmeye başladık. Ortalama olarak bir veya iki mil sonra Ege Denizi kıyısına indik. Deniz kıpırdamıyordu, berraklığına hayran kaldım. Scala Nova bir merkezin etrafında büyümüş modern bir balıkçı kasabası. Burası boyanmış deri üretiminde haklı bir üne sahiptir. Çınar ağaçlarının altındaki bir kahvehanede öğle yemeğimizi yedik. Burada, Türklerin eski ağaçlara bir şükran ifadesi olarak büyük bir hürmet ile baktıklarını gördüm. Ağacın kendilerine bir nimet olarak verildiğini düşünüyorlar, bu nedenle şükran duyuyorlar.

Çok sık olmasa da geniş ağaç kümelerinin yarattığı ferah gölgelikler burada gerçekten de çok değerlidir. Bu geniş çayırların ve ağaçların oluşturduğu

⁹ . Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2012 Ocak sayısı

yeşillikler her ne kadar hayranlık uyandıracak kadar fazla olsa da bütün yaz boyunca aşırı sıcaklardan dolayı birçoğu kurumaktadır. Buradan yolumuza devam ettik. Yolumuz üzerinde bu tanıma uyan eski bir çiftlik gördük ve içeri girdik. İçinde oturanlar vardı. Bizim için derme çatma bir kulübe yapıldı. İçine küçük bir ocak yakıldı. Seyyahların yorgunluğunu alacak kahve hazırlandı. Sonra arka arkaya çok lezzetli kavun ve karpuz getirildi.

Tarlayı icar tutmuş olanlar bir müzisyen getirdiler ve müzisyenin çaldığı Türk gitarı da denilen tamburun tatlı nağmeleriyle bize müzik ziyafeti çektiler. Müzisyenin nağmeleriyle havaya aşkın tükenmez enerjisi doluverdi. Bir Türk mutluken sakin bir kaleye benzer. Constantinople 'un iyi vatandaşları sabahın erken saatlerinden itibaren evinden çıkar; tarlasındaki çardağına gider; tütününü sarar ve mükemmel bir sessizlik içinde içer. Bütün gününü böyle geçirir. O rahatlamamanın verdiği mutlulukla akşam evine döner. Aynı şekilde haremdeki kadınlarda beyaz öküzlelerini arabalarının önüne takarak tarlalarına giderler ve orada çift sürerler. Kadınlar günlük hayatın içindedirler ve şımaracak kadar özgürdürler. Aslında pek çok yerde inzivaya çekilmiş zannedilirler. Buralarda antik Lidya'daki gibi Rum erkek ve kızları toplanarak bir arada en saf ve doğal halleriyle belli bir terbiye çerçevesi içinde birbirlerine meydan okurcasına dans ederler.¹⁰¹¹ Erkeklerle kadınlar arasındaki ilişki kopukmuş gibi gözükse bile aslında dini bir ayinin bir parçasını icra ettiklerinin farkında oldukları için böyle yaparlar. Benim müzisyeni dinlerken bazı şarkıları tercüme ettirip öğrenme merakım onlar tarafından takdirle karşılandı. Şarkılardaki duygusallık ve arınmışlık ifadeleri dışında tutkunun ıstırabını yansıtan ifadeler de çok sık geçiyordu.”¹²

Pek çok düşünür batı biliminin ardında yeni icatların yapılmasının yanında dünyayı keşfetme tutkusuyla hareket eden seyyahların önemli bir payı olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü bilimsel şüphecilik ve buna dayalı araştırmaların çoğunun cevabı seyyahlar tarafından dünyanın en ücra köşelerinde umulmadık zamanlarda bulunmuş ve bulunan her husus kendi ülkelerinde bilimsel çalışmalarda kullanılmıştır. İskoçyalı Tüccar Thomas Macgill'in 1804 yılındaki Kuşadası ziyareti bu katkıyı adeta somut bir hale getirmiştir. Macgill, Kuşadası'na yaptığı seyahati **1803, 1804, 1805 ve 1806 yıllarındaki Türkiye, İtalya ve Rusya Seyahatleri** kitabının birinci cildindeki “**12nci Mektup**'ta” anlatıyor. Thomas Macgill'in 1804 yılında Selçuk üzerinden Kuşadası'na geliyor. O zamanki “**Scala Nuova**” adıyla bilinen Kuşadası gözlemlerini aşağıda koyu renk satırlarda sizlere sunuyoruz.

¹² Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2011 Mart sayısı

““Karanlık bastırdıktan sonra akşam yemeği yemek için kulübemize geri döndük. Sabahın erken saatlerinde atlarımızın üzerinde Scala Nuova'ya gitmek için hazırдық. Atla sadece birkaç saatlik uzaklıktaki Scala Nuova'ya doğru yola koyulduk. Scala Nuova'ya giden yol, müthiş büyüleyici güzelliği olan dağlar ve vadiler arasından geçer. Gidiş yolu üzerindeki bu vadilerden birinin ortasına yakın bir yerde çok derin bir su kuyusu ve kuyuya bitişik granitten su yalağı gördük. Türkiye'de su tulumbası kullanımı çok az, Türkler, bunun yerine ipe bağlı bir kovanın kuyuya sarkıtılarak yukarı çekilmesi veya kuyunun kenarındaki bir kaldıracın ucuna bağlanmış kovanın kuyuya sarkıtılması ile kuyudan su çıkartmaktadırlar. Durumu itiraf etmemiz gerekirse, Türklerin abdest almak için kullandığı şadırvanlar temizlik için gerçekten çok kullanışlı. Çünkü Onların dininin emirlerinden biri de abdestin akan su ile alınacağı konusudur. Şadırvanlar da bunun için çok uygun. Bu nedenle, şadırvanlar Türkiye'nin dört bir yanında bolca bulunmaktadır. Her şadırvanın yanı başında ibadet edilmesi için gerekli olan yerler vardır. Zaten şadırvanların birçoğunun üzerinde dualar yazılıdır. Sanırım, bu güzel ağaçlıklı yeşil vadideki küçük havuzda Aziz John pek çok Hıristiyan'ı vaftiz etmiştir. Bu vaftiz görüntülerinin siyah granit üzerine rölyef ve yazıt haline getirildiğini eski kayıtlardan biliyorduk; ancak bu bölgeye gelen Hıristiyan seyyahlar meraklarından dolayı bunun parçalarını aldıkları için tamamını gösteren bir rölyefe veya yazıta rastlayamadık.

En sonunda Scala Nuova'ya vardık. Scala Nuova, İyonya Denizinde küçük bir liman kentidir. Her yıl birçok gemi buradan yükleme yapmaktadır. Başlıca ihraç maddesi hububattır. Ancak buradaki Ağa'ya bahşış verildiği takdirde kaçak mallarda gönderebilirsiniz. Buradan Mısır'ın İskenderiye limanına ve Malta'ya üstün kaliteli fasulye de gönderilmektedir. “Biz Scala Nuova'yı eğlenceli bulmadık. Kent, iki dağ arasına birkaç mahalleden ibarettir. Evlerin tamamına yakınında yoksulluğun izlerini görmek mümkündür. İnşaatları vasat bir şekilde yapılmıştır. Kentin sakinleri Türkler, Hıristiyanlar, Yahudilerdir. Ancak kentin tamamına yakını çok misafürperverdir. Biz İzmir'den yola çıkmadan önce buradaki konsolosumuza geleceğimizi bildirmiştik. Bu nedenle bizim konsolosumuz Rum Piskoposuyla birlikte bir kervansarayda hazırlık yapmıştı. Zaten konaklayacağımız kervansaray burada eğlenebileceğimiz tek yerdi. Biz bütün bunlara rağmen meğerse salgın hastalıkların cirit attığı bir kervansaraya gitmişiz. Bütün bunlara rağmen kervansarayı dolaştık. Kervansaray çok büyük kare şeklinde bir binaydı. Üst katı yabancı konukların konakladığı, alt katı ise ahır olarak kullanılıyordu. Temizlikten tamamen uzak bir yerdi. Her türden binlerce haşarat sürüler halinde dolaşıyordu. Bir de bunlara sivrisinekleri eklerseniz durumun vahametini anlarsınız. Kervansarayın ortasındaki havuz sivrisineklerin üreme yeriydi.

Bizim kalacağımız Başpiskoposun sevimli malikânesi ise bu binaya dayanmış küçük bir mutfığa sahip bir binaydı. Odanın mobilyası ise odanın üç tarafını kuşatan geniş bir Türk sofasından ibaretti. Ama bunun üzerinde kesinlikle zevkten daha çok acı çekerdik; bundan dolayı biz sofanın odadan çıkartılmasını istedik. Kendi şiltelerimizin üzerinde oturacaktık. Piskoposun evinde kaldığımız odanın duvarları Meryem Ana ile bazı Azizleri temsil eden kötü yapılmış duvar tasvirleriyle kaplıydı. İçeride yanan lamba bu tasvirleri olduğundan daha iyi göstermesine rağmen, resimler kötü olduğunu her halinden belli ediyordu. Yunan Kiliselerinde kullanılan klasik boyama üslubuna göre altın yıldız üzerine böyle basit bir resim yapılmasını biliyorduk, ancak buradaki bunların hiçbirine uymayan bir basitlik ve sefillik diyebileceğimiz bir üslup göze çarpıyordu. Aziz Meryem'in, Büyük Kurtarıcının, Havarilerin ve daha sonraki dönemlerde yaşamış Azizlerin böyle perişan bir şekilde tasvir edilmesi bizi ziyadesiyle üzmüştü. Scala Nuova'da bir gün geçirdikten sonra, atlarımıza binerek Smyrna yoluna koyulduk".¹³

Levant kelimesi 17nci yüzyılda Doğu Akdeniz, Filistin, Ürdün ve Mısır gibi ülkeleri kapsamakta iken 18nci yüzyılda İzmir'de yabancıların kolonileşerek geniş bir ticaret ağı oluşturması, doğrudan veya dolaylı olarak bir çok ticari faaliyete el atması, hatta bazı madenleri kiralayarak çıkarması ve gemilerle kendi ülkelerine göndermesi ile başlayan dönemde Levant kelimesinin anlamı değişmiştir. 18nci yüzyılla birlikte İzmir'de ikamet etmeye başlayan bir kısmı Venedik ve Ceneviz kökenli, bir kısmı İngiliz veya Fransız kökenli insanlar Levant'ın sınırını Anadolu'nun batı kıyılarına kadar genişletmiştir. Bu nedenle Avrupalılar da Ege bölgesine Levant demeye, burada ikamet eden Rum, Yahudi ve Ermeni etnik gruplarının dışında kalan Hıristiyanlara da Levanten demeye başlamışlardır. Francis Peter Werry genç bir asilzade. Babası genç Francis'in buraları gezdiği dönemde İngiltere'nin İzmir Konsolosu ve bölgede ticari faaliyetler yürüten bir Levanten tüccar. 18nci yüzyılla birlikte Scala Nova yerine İzmir'in önem kazanması üzerine Konsolosluklardan büyük bir kısmı İzmir'e taşınmıştır. Osmanlı tahtında III. Selim vardır. Ülke tamamen karışıktır. Yabancıların talanı had safhadadır. Francis Peter'in babası olan Francis Werry ise o sıralar bir yandan ülkenin kaynaklarını sömürürken, diğer yandan da Yunanlılarda bağımsızlık fikrinin tohumlarını ekmektedir. Francis Peter Werry'e göre Kuşadası

"6 Eylül: Sabah kahvaltımızı yaptıktan sonra Efes'in muhteşem şehir kalıntılarını gezmek istediğimiz için yüklerimizi önceden Scala Nuova'ya yolladık. Önce Ayasuluk'taki yaşlı bir adam olan Ağa'dan (o sıralar kentin yöneticisi) kentten ayrılmak için izin aldık.

¹³ Sedat Onar KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2012 Şubat sayısı

Uzun süre Efes ve çevresini dolaştık ve bir süre mola verdik. Tekrar atla bir saat kadar gittikten sonra çınar ağacının altındaki çok şirin bir kahvede mola verdik. İzmir'den almış olduğumuz erzaklar la Türklerin kıskanç bakışları altında burada bir öğle yemeği yedik ve birkaç kadeh şarap içerek kendimize geldik. Türkler burunlarını yukarı dikmişler ve bizi hor gören bir halleri vardı. Güneş batarken Scala Nova'ya ulaştık. . Kent dik bir tepenin yamacına kurulmuş sakin bir yerdi. Güzel limanındaki farklı ulusların gemilerine fasulye, pamuk, mısır, kefal balığı havyarı ve meyveler yükleniyordu. Bizim yardımcı konsolosumuz tarafından kabul edildik. Zira bizim yüklerimizi buraya getiren yardımcımızla ben ona babamın yazdığı mektubu göndermiştim. Güzel bir akşam yemeği yedikten sonra yataklarımıza gittik. Uzun zamandan beri ilk defa üzerimizde elbiselerimizi çıkararak ilk defa uyuduk. 8 Eylül, Perşembe-Burada erzak ikmali yaparak taze erzaklar aldık. Atlarımızı yeniden nallattırdık ve güzel bir tımar ettik. Sinyor Guistiniani'ye veda ederek ayrıldık. Scala Nova'dan ayrıldığımızda saat 10'du. Çanlı'ya doğru sahil hattından yola koyulduk. Yolumuz üzerindeki her yerde Paonium'u arıyorduk ama gayretlerimiz boşunaydı. Saat ikide şirin ve küçük bir köy olan Çanlı'ya vardık. Türk geleneklerine uygun olarak buradaki Ağa ile ilk önce yemek yedik ve daha sonra iki fincan kahve içtik. Buradaki Ağa Bornova'daki Ağa'ya bağlı çalışıyordu. Bize çok nazik muamelede bulundu. Saat dörtte oradan ayrılırken Mykale Dağı'ndaki berbat patikadan geçebilmemiz amacıyla bize Söke'ye kadar eşlik etmesi için bir rehber görevlendirdi. Söke'de Elezoğlu'nu bulacağımızı umuyorduk. Bizim tercümanımız tarafından kendisine bir mektup yazılmıştı ve kendisine verilecekti. Bu mektup sayesinde iyi muamele göreceğimizi bekliyorduk. Mahkeme binası olduğunu sandığımız bir yere geldik. İçerideki bir odada çok sayıda subay bulunuyordu. Ağa'ya ulaştırılması için mektubu kendilerine verdik. Bir saat kadar yukarıdaki bir odada bekledik. Bu süre zarfında bize nargile ve kahve ikram ettiler. Daha sonra bir yeniçeri geldi ve bizi Kelebeş'e (Güllübahçe) götürmek için Ağa'dan emir aldığını söyledi. Biz bu muameleden hoşnut olmamış ve oldukça bozulmuştuk. Adeta kovulmuş gibiydik. Ancak güneş batmak üzereydi ve atlarımızın tırmanması gereken zor bir yol bizi bekliyordu. İlerlemeye başladık.

Yolda yeniçeriye bize yapılan saygısızlığın nedenini sorduk: bize Elezoğlu'nun amcasını kaybettiği için böyle davrandığını söyledi. Zira amcasının İstanbul'da sarayda Kapıcıbaşı iken buraya yeni gelmiş olduğunu ve evinde vefat ettiğini, bundan dolayı Elezoğlu'nun canının sıkın olduğunu söyledi. Kapıcıbaşı Büyük Vezire bağlı olarak görev yapıyordu. Büyük Vezir tarafından herhangi bir paşanın talebi halinde O'na Kapıcıbaşı para veya mücevher getiriyordu. Veya gittiği yerde birisinin kellesini alıyordu. Aşırı güçlü ve iktidar sahibi biriydi. Denizi görebilmek için Mycale'nin eteklerindeki bir vadi boyunca gittik. Ancak saat dokuz sıralarında Kelebeş Köyüne varabildik. Kenar mahalledeki bir Rum'un ateşle aydınlatılmış evine geldik. Bizim için Scala Nova'dan almış olduğumuz balığı akşam yemeği olarak pişirdi. Biz yemeğimizi yerken Söke'den geldiğini söyleyen saygıdeğer yaşlıca bir adam yanımıza geldi.

Bize Ağa'nın topraklarındaki seyahatimizde eşlik edeceğini söyledi. Bembeyaz sakalları ile bilge bir kişiye benziyordu ve bu bölgeyi çok iyi biliyordu".¹⁴

John Galt, *İskoçyalı öykü, roman, oyun yazarı, şair ve coğrafyacısıdır*. 1779-1839 yılları arasında yaşamıştır. Babasının denizci olmasından dolayı, seyahat tutkusu küçük yaşlarda başlamıştır. Erken yaşlarda başlayan seyahat tutkusunun ilk basamağı olarak Avrupa ülkelerini gezmiştir. Bu seyahatleri esnasında İngiliz şair Lord Byron ile tanışması hayatında dönüm noktası olmuştur. *Lord Byron ile birlikte 1809-1811 yılları arasında Akdeniz ülkelerini gezmiş ve gezilerini: "Letters from the Levant", "Voyages and Travels in the Years 1809, 1810 and 1811, Containing Observations On Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Scirgo and Turkey"* adlı gezi kitapları ile, "Earthquake" adlı romanında anlatmıştır. John Galt Akdeniz ülkelerine yaptığı seyahatler kapsamında 1810 yılında Türkiye'ye gelmiş ve bu esnada Kuşadası'na uğramıştır. Lord Byron, John Galt'ın Kuşadası seyahati esnasında Yunanistan'da kalmış; John Galt Kuşadası seyahatini diğer gezi arkadaşları ile birlikte tamamlamıştır. Gezin, Kuşadası'ndaki gezi gözlemlerini "Letters from the Levant" isimli gezi kitabının "14'üncü Mektubunda" yalın bir dille ifade etmiştir. Kitabında, seyahati esnasında gördüğü ve yaşadığı olayları sade bir dil kullanarak anlatmış, aşırı ifadelerden kaçınmıştır. Bunu ortaya koyacak en güzel örneklerden biri de, *yazarın Kuşadası'na geldiği esnada Aya Yorgo Katedralinde tanık olduğu bir Ortodoks cenazesini gerçekçi bir gözle bize aktarmasıdır*. John Galt, Türkiye gezisi esnasında Türkleri tanıdıkça Türklere hayran olmuş ve kitabında çeşitli vesilelerle Türklere olan bu sevgisini dile getirmiştir.

"Scalanova'ya yaklaşan yol üzerindeki tarlalar düzenli olarak ekilmişti. Bir yarım adaya doğru yokuş aşağı giden uzun bir yolla Skalanova 'ya gidiliyordu. Uzaktan görüldüğü kadarıyla denize doğru inen dik bir dağın denizle buluştuğu noktanın az ötesinde denizin içinde ve şehrin karşısında küçük bir ada bulunuyordu. Adanın üzerinde kare şeklinde bir kule vardı. Bu kalenin denize karşı savunma amacıyla yapılmış olduğu anlaşılıyordu. Kara tarafında ise şehri çepeçevre surlar çevrelemişti. Surların bir noktasında surların içine açılmış bir ana giriş kapısı bulunmaktadır. Kapıda muhafızlar surların içindeki kente girenleri kontrol altında tutmaktadır. Kalenin bir köşesinde mermerden yapılmış büyükçe bir aslan heykeli bulunmaktadır. . Kente girişte bizi İngiliz Konsolosunun da ikamet ettiği hanın bekçisi karşıladı. Konsolos yardımcısı kentte değildi. Bizi, O'nu temsilen saklanamayacak kadar aptal biri karşıladı. Bu bize verdikleri bir değer göstergesi gibiydi, sanki boşu boşuna bir seyahat yapmış gibi hissettik. Buna rağmen benim görmek istediğim tarzda sevecen, merhametli, nazik ve gayretli bir Rum tüccar bize yardım etti. Scalanova'dan 20 bin civarında insan ikamet ediyor. Bunun sayılabilen 5 bini Rum, yüz civarında Ermeni, iki yüzü Yahudi, geri kalanı

¹⁴ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2013 Temmuz sayısı

Müslümanlardan oluşuyor. Kentteki St. George (Aya Yorgo)'a ithafen kurulmuş olan katedral, bölgede ilk kurulan Efes Kilisesi'nin halefi kabul ediliyor ve Ortodoks kilise hiyerarşisinde eşitler arasında üçüncü sırada kilise olarak görülüyor.¹⁵ Ben Katedralin içini gezdiğim sırada, bir cenaze getirdiler. Tabuttaki mevtanın yüzü açıktaydı. Tertemiz beyaz elbiseler giydirilmiş genç bir papaz cenazenin önünde elinde konik bir mumla cenazenin önünde yürüyordu. Sonradan öğrendiğimize göre, baş matemli kabul edilen bu şahıs elindeki mumla ölen adamın öteki dünyadaki yolunu aydınlatıyormuş. Bir diğer papaz da izleyiciler arasında mum dağıtıyordu. Benim bu törene katılmam papazlardan birinde karşı konulmaz bir rahatsızlık yaratmıştı. Bir gözlük çıkardı ve burnunun üzerine koydu. Hiçbir şey söylemeden tekrar topluluğa döndü ve törene devam edildi. Ölünün naaşı kabrine taşınırken, karısı ve törene katılan diğer kadınlar ölene karşı son görevlerini yapıyorlardı. Gözleri benim üzerimde olan Papaz benim bu bakışlarımdan rahatsız olmuş olacak ki, benim dışarı çıkmamı istedi. Ben de dışarı çıktım. Scalanova Türk ve Rum bölgesi olarak iki ana bölüme ayrılmıştır. Her ne olursa olsun kendine özgü bütün sonuçlarıyla burası Türklerindir; çünkü Türkler medeni ve çalışkandırlar. Rumlar da başka biriyle yaşamaktansa Türklerle bir arada olmaktan hoşnutturlar. Kent, Türkler tarafından çok iyi ve güzel şekilde inşa edilmiş. Şehrin ana caddelerinden birinde hoş bir şekilde gölgelik veren ağaçlar ve bunların paralelinde tertemiz suyu akan bir dere bulunmaktadır. Türkler her zaman suyun iyi olduğu yerlerde yerleşimlerini kurmuşlardır. Halk arasındaki anlatıma göre: bol su kaynaklarının bulunduğu bu yere ilk yerleşimlerini kurmuşlar. Bölgenin şu anki yöneticisinin zeki, liyakatli ve adil bir adam özelliklerini karakterinde bulundurduğu için hem Hıristiyanların rahatı hem de ülkenin genel refahını kısmen de olsa O'na borçlu olduklarını söylüyorlar."¹⁶

İngiliz Ordusunda deniz subayı olan William Martin Leake döneminin ünlü topoğrafyacı ve antikacılarından. 1801 yılında görev için gönderildiği Kıbrıs'ta antik topoğrafya ile ilgilenmeye başlamış ve daha sonraki görev yerlerinde bu özelliğini geliştirmiştir. 1807 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında kısa süre bir savaşta Osmanlı Ordusuna esir düşmüş ve bir süre Selanik'te kalmıştır. Esir olarak kaldığı dönem içerisinde Türkçe öğrenmeye başlamıştır. 1809 yılında Fransız-Rus ittifakına karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan İngiltere ile imzalanan İttifak anlaşması üzerine Türkçe bildiği için İstanbul'a gelerek Osmanlı Donanmasındaki modernleşme faaliyetlerine katılmış ve Osmanlı Donanmasında eğitici olarak hizmet vermiştir. Albay Leake Türkiye'de kaldığı dönem içerisinde gösterdiği yararlılıktan dolayı Osmanlı Devleti tarafından hem para hem de nişanla ödüllendirilmiştir.

¹⁶ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2011 Mayıs sayısı

Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın birçok tarihi yerini gezmiş ve buralardaki kitabeleri kopyalamış, tarihi eserlerin eskizlerini çizdirmiş ve antik kentlerin krokilerini çıkartmıştır. Martin Leake, Yunanistan ve Türkiye gözlemlerini: "Atina Topoğrafyası", "Mora'ya Seyahatler", "Kuzey Yunanistan'a Seyahatler", "Yunan Paraları" isimli kitaplarında okuyucularına aktarmıştır. Albay Leake, Kuşadası hakkındaki gözlemlerini "Journal of a tour in Asia Minor, with comparative remarks on the ancient and modern geography of that country" yani "Küçük Asya Gezi Günlükleri: Antik ve Modern Coğrafyasının Karşılaştırmalı Açıklamaları" isimli kitabında bizlere anlatmaktadır.

*"Efes'ten Skalanova 'ya giden birçok gezgin yolun üçte birlik bölümüne geldiğinde deniz kenarındaki küçük bir köy harabesinden bahseder. Buranın Pygela harabeleri olması büyük olasılıktır. Livy'nin Pygela'yı bir liman olarak tanımlamasını buradan daha uzaktaki başka bir kıyı için yaptığını sanıyordum. Burası ile Çanlı arasında iki eski yerleşim yeri var: biri Skalanova, diğeri ise Skalanova ile Çanlı'nın tam orta yerinde bir yerleşim yeridir. Burası bir derenin suladığı vadide bir sıcak su kaynağının yanı başında ve bir kale harabelerinin yanında bir yerdir. Bu yerin eski çağlarda yapılmış bir yere yerleşmiş erken dönem Yunan Uygarlığına ait olduğunu dair işaretler vardır. Sonrakini Efeslilerin inşa ettiği Neapolis olduğunu sanıyorum. Samiyenler, kendilerine ait Marathesium şehrini sonradan Efeslilerden Neapolis'i almalarına karşılık Marathesium'u Efeslilere devretmişlerdir. Marathesium'un aslında şimdiki Kuşadası'nın yerleştiği yerde kurulduğunu tahmin ediyorum. "*¹⁷

Seyyahlar konusunda Türkiye'deki en yetkin araştırmacılardan biri olan **İlhan Pınar** seyahatnamelerin ortaya çıkış gerekçesi ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

"Seyahatnameler her şeyden önce dönemlerine özgü bir bilgi toplama yönteminin ürünleridir; özellikle Osmanlı şehirlere ve yerleşim yerleri üzerine yapılan çalışmalarda yararlanılan Avrupalı seyyahların seyahatnamelerinin ortaya çıkışları üç ayak üzerine kuruludur; bunlardan birincisi, Avrupa'nın kendi varlığını tehdit eden karşı taraf yani Osmanlı hakkında bilgilenmek ihtiyacı, ikincisi, Avrupa'nın yaptığı zihinsel sıçrayışın temelini oluşturan merak'ın giderilmesi ve Üçü seyyahların yaygın olarak yollarda olduğu dönemde toplumun haber ve bilgi ihtiyacının karşılanmasıdır. "

Gerçekten de Avrupalılarca mistik ve sihirli bir ülke olarak algılanan Osmanlı Devleti birçok gezginin uğramadan geçemeyeceği birçok unsuru bünyesinde barındırmıştır. İlk olarak dünyanın birçok ülkesinde olmayacak kadar değişik tarihi esere ve ören yerine ev sahipliği yapmasıdır. Haliyle bu kadar tarihi eser dünyanın en kadim milletleri tarafından yaratılarak bu topraklara bırakılmıştır.

¹⁷ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2011 Aralık sayısı

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki her karıştan tarihi eser fişkırmaktadır. Türklerin bir kısmının “taş parçası” olarak küçümsedikleri pek çok eser batılların iştahını kabartacak kadar değerlidir. Gelen seyyahların büyük bir bölümü tarihi eserlerden taşınabilir nitelikteki her eseri ülke dışına kaçırma eğilimi içindedir. Zaten William Turner’in özel ilgi alanı tarihi mühürler ve sikkelerdir. Turner, Osmanlı topraklarında görev yaptığı dönem içerisinde tarihi sikkeler ve mühürlerden müthiş bir koleksiyon oluşturmuştur. Bugün İngiltere’nin en büyük tarihi sikke, para ve mühür koleksiyonu William Turner’in koleksiyonudur. Eserlerin tamamına yakını bizim ülkemizden dışarı çıkarılmıştır. 1815 yılının Ocak ayında Kuşadası’na gelen İngiliz diplomat William Turner’in **“Journal of a Tour in the Levant”**(Levant’ta Gezi Günlüğü)adında yayınlanmış üç ciltlik kitabını incelediğinizde, gezgini seyahate yönlendiren farklı şeylerin de olduğunu görmekteyiz.

“11 Ocak 1815 Perşembe: Scala Nova bir parçası düzlükte, bir parçası ise dağın yamacında olan bir kenttir. Yaklaşık olarak 3000 ev bulunmaktadır. Bunun: 2000’i Türklerin, 800’ü Rumların, geri kalanı da Yahudi ve Ermenilerindir. Son dönemde kentte toplam 10 evde yaşayan yaklaşık 40 Yahudi kalmıştır. Türklerin yaşadığı bölüm düzlük alanda, etrafı Türkler tarafından yapılmış surlarla çevrili durumdadır. Bu bölgeye yabancıların girmesi yasaktır. Türkler buraya “kale” adını vermişlerdir. Duvarlar iki tuğla kalınlığında, çok sıradan işçilikle yapılmıştır. Bir çok parçası sallanmaktadır. Bütün Türkler gün batımında kapıları düzenli olarak kapanan bu kalenin içinde yaşarlar. Hristiyanların kale içine girişi kısıtlanmıştır. Buna rağmen bazı Hristiyanların kale içindeki dükkânlarını gün boyunca açmasına izin verilir. Şüphesiz ki, caddeler salgın hastalıklara davetiye çıkaracak kadar pistir. Kentin Rum Cemaatinin ikamet ettiği mahallesinden aşağıya doğru, taşların arasından etkileyici güzellikte bir pınar akmaktadır. Türk tarafında eli ayağı düzgün bir veya iki dükkân bulunmaktadır. Bütün kenti kaplayan evlerin tamamı ahşaptan yapılmıştır. İskelesi yoktur, bir tane gemilerin demirlediği dış limanı bulunmaktadır. Scala Nova ’nın karşısında içinde muhteşem bir kale olan bir ada bulunmaktadır. Burada çok sayıda kuş yaşadığı için, kentin Türkçe ismi olan Kuşadası da buradan türetilmiştir. Smyrna ’nın bütün ticareti güneyinde yer alan Scala Nova’dan yapılmaktadır. Çünkü İzmir’e gidebilmek için gemilerin geçmesi gereken büyük bir yarımada Scala Nova’da yoktur. Ancak Asya kıtasına giriş kapısı kabul edilen Scala Nova’daki bu transit ticareti şimdi azalmaya başlamıştır. Buradan Smyrna’ya doğru düzenli olmayan, genellikle haftada bir kez çıkarılan kervan seferleri vardır. Bu ticari faaliyetlerden başka, Scala Nova’dan savaş boyunca oldukça büyük miktarlarda mısır ve zahire ihraç edilmiştir. Smyrna ile Melasso arasındaki bu bölgeyi adına Müsellim denilen bir ağa yönetmektedir. Fakat Bay Bonfort bana :kimin cebinde 300bin kuruş parası varsa, bütün bir bölgeyi istediği gibi yönetebilir, bunun dışında bir şey yapamaz, dedi. Sabah kalktıktan sonra yürüyerek eski İngiliz Yardımcı Konsolosunu ziyarete gittim. Kendisi bir Zantiot’tu ve burada kırk yıldan bu yana ikamet ediyordu. Aynı zamanda Mr.Werry’nin resmi olmayan

adamıydı. Ayrıca ondan Fransız Konsolosuyla arasındaki büyük rekabetten dolayı bana kırgın olduğunu biliyordum ve bu münasebetle O'ndan özür dileyecektim. Akşam kalenin dışında yaptığım küçük bir yürüyüş dışında bütün gün yağın yağmur nedeniyle kapı dışarı çıkmadım.” “12 Ocak 1815 Cuma: Dün geceki yağmur bugün de devam etti. Hatta bu gece de yağmaya devam ediyor. Bütün geceyi evin içinde okuyarak ve yazarak geçiriyorum. George'u atlara bakmaya gönderdim. Efes yoluyla Smyrna'ya gitmek için 3'te beni buldu Kendisine 60 kuruş verdim. Yarın havanın bizim yola çıkmamız için uygun olup olmayacağını merak ediyorum. 13 Ocak 1815 Cumartesi: Güzel parlak güneşli bir sabahı. Ben atları hazırlaması için George'u gönderdim. Saat 9'u çeyrek geçe yola çıktık. Yolumuz üzerinde sağı solu bezemiş çalılıklar, bereketli ovalarda keçi ve koyun sürülerine bin bir lezzet sunan meralar, ekili alanlar ve yemyeşil dağlar uzanıyordu. Denizi solumuza almış bazen tepelerin arasına gizlenmiş yoldan devam ediyorduk. Yolda birbirinin peşi sıra dizilmiş develerden oluşan uzun kervanlarla karşılaşıyorduk. Kimi kervanın dağların yilankavi yollarında olduğunu develerin boyunlarına asılmış çanların seslerinden anlıyorduk. Buradaki develer çöl devlerinden çok farklıydı. Buradakilerin başlarını dağınık vaziyetteki tüyler kaplamış ve bu develere adeta başlarına taç takılmış gibi daha güçlü bir görüntü vermişti. Bu tip tüylü develer Anadolu'da çok yaygındır. Ama ince yapılı ve tüysüz Arap develerine de rastlamaktayız. Efes Pococke, Chandler ve Dallaway tarafından en ince ayrıntısına kadar tarif edilmiştir. Bende kendi hesabıma bu anlatımı biraz daha dar kapsamlı tutacağım. Saat on iki buçukta Rumlara ait vakıf evleri olduğunu sandığımız Efes kentinin ilk harabelerine geldik. “¹⁸

Devletin başında II. Mahmut vardır. Ancak ne Vaka-i Hayriye denilen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olayı ne de eyalet sistemi yerine vilayet sistemine geçilebilmiştir. II. Mahmut padişahlığının 9. yılındadır. Yani 1817 yılında Kuşadası'nda hala idareci olarak Ağa, hem de askeri güç olarak yeniçeriler vardır. Bu dönem seyyahların Anadolu topraklarına gelmeye başladıkları en yoğun dönemlerden birisidir. Bu dönemde Kuşadası'na gelen seyyahların mutlaka ziyaret ettikleri yönetici “Elez Ağa” adındaki bir Ağadır. Kimi zaman Söke'de, kimi zaman Kuşadası'nda ikamet ettiği bilirse de liman ticaretinden dolayı çoklukla Kuşadası'nda kalmıştır. Yabancı kaynaklara göre 20 yıla yakın süre Kuşadası'nda yöneticilik yapmış olan “Elez Ağa” hakkaniyetli ve adil yönetim tarzı ile yabancılar tarafından da övgüye değer bulunmuştur. Aslen Kuşadalı veya Sökelidir. 1817 yılında Kuşadası'na bir gezgin gelir. Asıl adı Charles Auguste Marie Joseph ve bu zat ileriki yıllarda Forbin Kontu olarak tanınmıştır. Forbin Kontu 1817 yılında Fransa'dan yola çıkmıştır. İzmir'den sonra Selçuk-Efes bölgesini gezmeye gelmiştir.

¹⁸ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2012 Mayıs sayısı

Efes'ten sonra o zamanki yollardan Kuşadası'na doğru seyahatine devam eder. Forbin-Janson Kontu Charles Auguste Marie Joseph "Travels in Greece, Turkey, and the Holly Land in 1817-18" kitabında bölgemizle ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarır.

"Seyyahlar Küçük Asya'nın kervan geçmez kuş uçmaz bölgelerinde çoğu zaman bir kulübeyle karşılaşır. Bu kulübelerde yaşayan fakir bir derviş Türk sizi mutlaka ağırlar. Size hemen pilav, su, meyve ve mutlaka kahve ikram eder. Caystre'yi (Küçük Menderes Nehri) bir feribotla geçtikten sonra nehrin kıyısında Efes'in kenar mahallesi sayılabilecek bir yerde bir iskele ile birkaç büyük bir anıttan kaldığını sandığım temel kalıntıları gördüm. Şimdi Neapolis kalıntlarına varıncaya kadar deniz kenarından gitmeye karar verdik. Ancak güneş batmasına rağmen Scala-Nuova'ya ulaşamadık. Bu küçük liman kenti Küçük Asya'nın hububatlarının büyük bir bölümünün depolandığı bir yerdir. Burası Scala-Nova'lı tüccarlar eliyle gemilere yüklenen bütün güzel şarapların üretildiği Sisam Adası'nın karşısında yer almaktadır. Kent kelle şekeri şeklindeki bir küçük tepenin üzerine inşa edilmiştir. Atlarımızla çok kötü taşlarla döşenmiş, dolambaçlı ve merdivenli sokaklardan Fransız Konsolosunun evine nasıl ulaştık, bugün bile aklım almıyor. Karya ve İyonya'nın bu bölümünün komutanı Elezoğlu adındaki bir ağanın ikamet yeri Scala-Nova'dır. İzmir'in kale kapısından bu yana uzanan tüm araziler ile Meander (Büyük Menderes) Nehrinin 12 league¹⁹ ötesine kadar olan bölgede yetkilidir. Çok hızlı ve haşın yöntemleriyle bölgede adaletin adil bir şekilde tesis edilmesini sağlamıştır. O'nun tarafsız karar verme ve bilgece kişiliği en belirgin özellikleri arasındadır. Bölgedeki birçok komutan Elez Ağa'nın astı olarak görev yapmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Magnezya(Ortaklar) ve Milet bölgesinin sahibi olan Gümüş Ağa'dır. Kente varışından bir gün sonra Elez Ağa'nın beni kabul edeceği söylendi. O'nun sahip olduğu büyük zenginlikle örtüşmeyen bir şekilde mütevazı donanmış mobilyaların bulunduğu küçük bir evde ikamet ediyordu. Küçük evinin uzantısı olan bir odada bir kilimin üzerine oturmuştu. Halkının refahını ve huzurunu sağlamak için verdiği bu kadar uğraş arasında beni kabul etmesinden şüphesiz etkilenmiştim. Yanında O'nun dediklerini kaydeden dizleri üzerine oturmuş dört tane kâtip vardı. Bu zavallılar efendilerinin huzurunda ben takdim edilirken kafalarını çevirip bana bile bakamadılar. Köşkün veya evin önündeki avluda bir hedefe atış talimi yapan çok sayıda muhafız ile birlikte Arnavut ve Boşnakları gördüm. Eşsiz güzellikteki kır atları avlunun bir köşesinde bağlı duruyordu. Elez Ağa ilk başta bize pek fazla dikkat etmedi. Ancak bu hatasını telafi eder şekilde pis bir tabak içinde küçük bir balığı konsolosa gönderdi. O'nun insanlar tarafından hem bu kadar sevilmesini hem de bu kadar korkulmasını sağlayan çarpıcı bir fizyonomisi vardı. Antik kent kalıntılarının çok fazla olduğu bu bölgede antik yerler hakkındaki araştırmalarımıza izin vermesi konusunda Ağa ile anlaşacağımızı düşünüyorum.

Konsolos gayet sessiz bir şekilde bize Ağa'nın gözdesinin ve en güvendiği metresinin aslen Sicilyalı olan genç ve güzel köle olduğunu söyledi. Ağa'nın Sicilyalı güzel metresi Ağa'nın sert mizacını yumuşatmıştı. Ertesi sabah gün ışıırken Efes'e gideceğimiz yol üzerinde olan antik Neopolis kalıntılarını tekrar görmeye karar verdik. Büyük mermer bloklardan dairevi bir şekilde inşa edilmiş gibi görünen bu önemli antik kenti incelemiştik. Bizi Efes Ovası'nın uzanımına götürecek dolambaçlı ve dik yol kayalık bir dağdan geçiyordu. Ardından Aziz John Kilisesi olarak bilinen camiye²⁰ doğru üç leaguelik bir yol uzanıyordu. “²¹

İrlandalı siyasetçi ve gezgin **James Emerson Tennent** ‘in 1825 yılında Kuşadası ziyareti Yunan isyanı dönemine rastlamaktadır. 1825 ve 1826 yıllarında Yunanistan’ı ve Türkiye’yi dolaşan Tennent, Seyahati esnasında İngiltere’ye gönderdiği seyahat izlenimlerini içeren mektupları, **New Monthly Magazine** dergisinde “**Letters from the Levant**” (Levanten’den Mektuplar) başlığı ile yayınlandı. 1829 yılında bu mektuplar “**Letters from the Aegean**” (Ege’den Mektuplar) adıyla kitap haline getirilerek yeniden yayınlandı. Tennent ’in Yunanistan’a ve Yunanlılara olan hayranlığı ve buna karşılık Türklere olan düşmanlığı 1825 yılında Kuşadası’na yaptığı seyahatte de kendini göstermiştir. Kuşadası’na geldiğinde Kuşadası’ndaki Ortodoks Rumlar tarafından ağırlanmış ve seyahati boyunca bölgedeki eski uygarlıklara ait tüm eserleri eski Yunan Uygarlığının mirasları olarak ele almıştır. Hatta mektuplarının bazı bölümlerinde Türklerin eski eserleri tahrip etmesini Türklerin barbarlığına ve Yunanlılara karşı düşmanlığına bağlamıştır.

“ Efes’ten ayrıldıktan sonraki rotamız Laodikya (=Denizli)’ydi. Bunun için Pactyas Dağı ile körfezi birbirinden ayıran önümüzde uzanmış ovayı geçmemiz gerekiyordu. Coryssus (Bülbül Dağı) son kısmını geçince tepelerin arasına sıkışmış durumda bir kısmı ekilmiş olan bir vadiye girdik. Vadide su kemeri kalıntıları olduğunu düşündüğümüz geniş bir yapı vardı. Ayasuluk’tan ayrıldıktan yaklaşık bir saat sonra bina kalıntıları olan bir yere geldik. Burasının antik Pygela olacağını hesaplıyorduk. Ancak burasının eski durumu hakkında fikir verebilmek için elimizde yeterli bilgi yoktur. Buradan birkaç mil sonra Skala Nuova’ya ulaştık. Türklere göre Kuşadası ‘Kuşların Adası’ anlamına gelmektedir. Şehir modern şekilde inşa edilmiş, denize doğru inen bir yamaç üzerine kurulmuştur. Sisam Adasının dağlarını gören müthiş bir manzaraya hâkimdir. Zarif minareler, upuzun serviler arasında serpiştirilmiş beyaz badanalı evler ve bu evlerin ortasında harap olmuş, kasvetli kalenin surları şehrin bu güzelliğine ayrı bir güzellik katmaktadır.

²¹ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2014 Ağustos sayısı

Kasaba eskiden Samos ile Ayasuluk(Selçuk), İnek-Pazarı(Ortaklar) ve Güzelhisar (Aydın) arasında yapılan ticaretin deposu konumundaydı. Ancak Yunan isyanından bu yana bu etkinliğini önemli ölçüde yitirdi. Sisamlılar da bu durumdan derinden etkilendi. Açlık ve baskı bu yakın komşu bölgede de egemen oldu. Sisam'la Anadolu arasında ticaretin önemli ölçüde azalması sadece Sisam'ın karşısındaki koylardan yapılan çok az ticari faaliyetler dışında gözle görülür bir ticaret bırakmadı. Bir zamanlar Skala Nuova'da ikamet eden Efes Başpiskoposu son dönemde Clazomene Körfezindeki Urla'ya taşınmıştır. Ben bunun bu bölgedeki Hıristiyan sayısının azalmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Bununla birlikte kentte Aziz Elias'a adanmış bir kilise bulunmaktadır. Kilisenin her yönden kolaylıkla görülebilen bir peygamber kulesi (çan kulesi) kiliseye ayrı bir güzellik katmaktadır. Kilisenin bulunduğu arazi tepelik bir alanda olduğu için civarında şaraplık üzüm yetiştiren bağlar bulunmaktadır. Bu bölgede yapılan şarapların ünü bütün Ege Adalarında bilinmektedir. Fakat şaraplık üzüm üretiminin teşvik edilmesiyle şarap kalitesinin azaldığını bize sunulan şarapları tadınca anladım. Tadı mükemmel olmasına rağmen umduğum kadar iyi değildi. Geceyi Rum cemaati tarafından bizim hizmetimize verilen bir hizmetçi ile birlikte bir Rum ailesinin evinde geçirdik. Ertesi sabah kalktığımızda buradan sekiz veya dokuz saatlik uzaklıkta doğu yönündeki antik Tralleis kentinin bulunduğu şimdiki adıyla Güzel Hisar'a doğru yola koyulduk. “²²

Kuşadası bölgesinin 1820 ile 1826 yılları arasındaki 6 yıllık dönemi ayrı bir araştırma ve inceleme konusudur. Bana göre bölgemizin en hareketli ve olağanüstü dönemini yansıtır. Bu dönemde bölgemiz, tarihinde hiç olmadığı kadar büyük bir yıkıma ve Türklerle-Rumlar arasındaki kanlı hesaplaşmalara tanıklık etmiştir. Çünkü bu dönem; vahşetin, kanın ve gözyaşının tamamen egemen olduğu bir dönem olarak her iki milletin birbirinden ayrışma ve kopma yaşadığı farklı bir dönemdir. Bu dönemde Ege Denizi adeta bir satranç tahtası işlevi görmüştür. Perde gerisindeki ülkeler bir Türklerin yanında, bir Yunanlıların yanında yer alarak her iki toplumdaki binlerce insanın kanının oluk gibi akmasına neden olmuştur. Sadece 17 Ağustos 1824 tarihindeki Sisam Boğazı'nda Osmanlı Donanmasının yakılması sonucu 1000 askerimizin şehit olmasını örnek olarak verirsek, olayları abartmadığımız anlaşılır. 1821 yılında Mora'da patlak veren Yunan İsyanı'nın ön hazırlığı niteliğindeki Türk-Yunan çatışmaları 1820 yılından itibaren Ege Denizi'nde başlamıştır. Bölgede Türklere karşı korsanlık ve haydutluğun artması üzerine 1821-1823 yılları arasındaki dönemde Osmanlı Devleti Hüsrev Paşa komutasında yaklaşık olarak 100 bin kişilik bir orduyu Kuşadası sahillerinde konuşlandırmıştır.

²² Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2011 Kasım sayısı

Burada bulunan birlikler ile Ege Denizindeki olaylara müdahale edilmiştir. Aynı dönemde Kuşadası'na gelen İngiltere'de Donanma Komutanlığına kadar yükselmiş bir İngiliz Amirali olan **4. Hardwick Kontu Koramiral Charles Philip York** 'un anıları tarihimizin bu bölümüne ışık tutacaktır.

“24 Ekim 1825- Sakız Boğazından geçerek, ayın 25'inde Scala Nova'ya demir attık. Benim bütün kerteriz almam, işaretlemem ve iskandil atmam gibi denizcilik detaylarına ait faaliyetler bu seyahatimizde sorun olmadı. Bütün her şeyi kendi defterimde kayıt altına almıştım. Kent, bir ağa tarafından yönetilen küçük bir yer. Yüksekçe bir tepenin yamacına doğru kurulmuş; bu tepenin denizle bulunduğu noktanın karşısında içinde küçük bir kalenin yer aldığı küçük bir ada var. Ancak burası teknelerin kışın demirlemesi için uygun bir yer değil. Scala Nova benim için çok ilgi çekici bir yer oldu. Kaptan Paşa'nın (Osmanlı Donanmasının Kuşadası'ndaki birliklerinin komutanı) 20 mil uzaklıktaki Sisam Adası'ndaki hazin teşebbüsünü saygıyla karşılıyor ve sevk-idare faaliyetlerini bütünüyle daha iyi değerlendirebiliyordum. Paşa'nın Scala Nova'da 100 bin adamı ve onların tamamını karşıya kadar götürecek kadar teknesi ve nakliye aracı vardı. Seksen yelkenli ile de bunları koruyacak kadar ilave bir gücü hazır bekletiyordu. Benim şahit olduğum bir olayda Paşa'nın 3000 askerle Yunanlılara yaptığı bir kara taarruzu Yunanlıların tüfek atışlarıyla eriyip gitti. Sisam'da Yunanlılara bir başka başarısız taarruz daha yapıldı. Paşa'nın yelkenlileri Sisam'ın kuzey tarafında on dört gün boyunca Yunanlıları yakalamak için devriye gezerken; Yunanlılar güneydeki Sisam Boğazı'nda otuz beş irili ufaklı savaş gemisi ile saklanıyordu. Kaptan Paşa en sonunda Midilli Adası istikametine doğru yelken açtı. Scala Nova'daki Osmanlı askerleri ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Burada yeterince erzak ve su olmadığı için 25 bin asker kılıktan ölmüştü. Acınacak durumdaydılar. Katliamdan, yağma ve talandan bütünüyle vazgeçip evlerine dönmek için emir almışlardı. Yine de Yunanlıların açtığı ateşle Türkler iki firkateynlerini pisi pisine kaybetmişlerdi. Paşanın komutası altında, elli civarındaki küçük Yunan teknesinin her birinin direğine bir Yunanlıyı asılı halde İstanbul'a girişi devlet kayıtlarına yüz kızartıcı bir durum olarak kayda geçecektir. Benim işim Scala Nova'nın yöneticisi ileydi. Yöneticiyi ele geçirdiği bir İyonya (Yunan isyancılara ait tekne) teknesini serbest bırakmaya mecbur etmek istiyordum. Sonraki hedefim üç saat uzaklıktaki Efes'ti. Burası Diana'nın bulunamayan büyük tapınağının bulunduğu küçük ama bir o kadar ünlü bir yerdi. Ancak şehrin görkemli kalıntıları hala ayakta idi. Paros adasından getirilen beyaz mermerden yapılmış yaklaşık 111 feet uzunluğundaki yivli Korint tarzı sütunun bir kısmı kırık durumdaydı. Geri kalanı götürülmüştü. Blok çapının elli feetten daha az olduğunu sanmıyorum. Saçak kısmı kalmış bu mermer sütunun ağırlığının da yaklaşık 15 ton olduğunu sanıyorum. Sütun başı ve saçaklardaki oyma işçiliği göz önüne alındığında her gün çalışan bir sanatçının bunun 2000 yılda tamamlayabileceğini düşünüyorum. Bu bölgede ardı ardına meydana gelen depremlerin Efes'in sonunu getirdiğini düşünüyorum.

Bu sütunu dikkatlice incelediğimizde, bu küçük kalıntılar bile benim iddialarımı kanıtlar niteliktedir. Çünkü incelediğim sütunun yarısı pürüzsüz ve cilalanmış, olukları açılmış durumda iken, diğer yarısı pürüzlü ve oluksuzdur. Daha eskileri yatay halde tamamen cilalanıp pürüzsüz hale getirildikten sonra dik duruma getirilmiştir. Elbette, sanatçılar yapıtlarını yaparken meydana gelebilecek kazalardan korunması için tedbir alıyorlardı. Ancak sütunun bu haliyle yarım bırakılmış olmasının bir sebebe dayanması gerekiyorsa, bunun bir deprem olması daha yüksek bir olasılıktır.²³

Yıl 1830. Osmanlı Devletine karşı ayaklanan Yunanlılar daha yeni bir devlet kurmuştur. Ancak Anadolu'da pek çok yerde Rumlar Osmanlı ülkesinde Türklerle birlikte yaşamaya devam etmektedirler. 1830 yılının İzmir'inde yaşayan Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve Frenklerin durumu aslında aynı yıllarda Kuşadası'nda yaşayan Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve Frenk'inden farklı değildir. 1830'ların Kuşadası'nda Türkler Kaleiçi'nde, Rumlar şimdiki Kaymakam Sokağının bulunduğu Grand Bazar ve Saat Kulesinin üst kısmında, Yahudiler Mezarlığa yakın eski Kooperatif binasının üstündeki sokakta yaşarlarmış. Kuşadası'nda yaşayan her cemaatin ayrıca tarlaları, bağı bahçesi yan yanaymış. Ne zamanki Yunan Ayaklanması başlamış ve Mora'daki Türkler Yunanistan'dan kovulmuş, Kuşadası'nda da benzer sıkıntılar baş göstermiş. İki ayrı milleti Osmanlılık bağının birleştiremeyeceği görülmüş, Rumlar ve Türkler arasında kavgalar, çatışmalar baş göstermiş. Hatta Ege Adaları'ndan Anadolu'ya geçen Rum eşkiya yol kesmelere, köy basmalara varan eylemler yapmış. Bu atmosferi Poujoulat ve Michaud ikilisinin satır aralarında net olarak görebilirsiniz. **Jean Joseph François Poujoulat ve Joseph François Michaud** ikilisi Fransa'nı önemli seyyahları arasında yer alır. Gezileri sırasında karşılaştıkları her hususu ayrıntısı ile bizlere aktarırlar.

“26 Haziran günbatımında iki saat kadar önce, yanımda Fransız konsolosluğundan bir çevirmen, bir yeniçeri ve bir rehberle birlikte yola çıktım. İzmir Kadısı tarafından düzenlenerek bana verilmiş bir teskere ya da pasaport yerine geçecek bir belge de cebimdeydi. Ama yolda hiç kimse bize kimlik veya pasaport sormadı. Herhalde yanımda yeniçerinin varlığı pasaporttan daha etkili olmuş olmalıydı. Kenti solumuza alıp Pagos Dağı'nı aştık ve çok büyük taşlarla döşeli eskiden askerlerin kullandığı bir yola girdik. İki saatlik bir yürüyüşün sonunda sağımızda Seydiköy (Gazimir) yani aşk ve sevgi köyü belirdi...Efes'i geçtikten bir saat sonra doğu yönünde ilerlemeye başladık. Nehri üçgen biçimli, halatla çekilen büyük bir salla geçtik. Nehir kenarındaki bir kulübede yaşayan ve yirmi yıldan beri bu işi yapmakta olan aksakallı Müslüman ile oğlunun tek geçim kaynağı bu salmış. Ölünceye kadar da bu Salı ile nehirden geçirme işini yapacağını söylüyormuş....

²³ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2012 Temmuz ve Ağustos sayıları

Neopolis (=Kuşadası), Caystros'un denize döküldüğü noktadan yaklaşık olarak üç saat mesafedeydi. Tepelerin ardında olan Echelle-Neuve (=Kuşadası)'ye giden yol dağlık ve taşlık bir patikadan ibaret. Günümüzde hala ilk adı ile isimlendirdiğimiz Miletlilere ait bu antik dönem yerleşim yeri artık bir saatlik mesafeden seçilebilir bir hale geldi. Deniz kıyısında bir dağ yamacına yaslanmış olan Echelle-Neuve bizim ülkemizin güneyindeki kasabalardaki evleri anımsatan güzel evleri, üzüm bağları ve meyve bahçeleriyle ilk bakışta önemli bir kent olduğunu bize hissettiriyor. Echelle-Neuve yakınlarındaki bir vadide Neapolis'ten Efes'e su taşıyan su kemeri ve büyük bir surdan geriye neredeyse hiçbir şey kalmadığından bahsetmeye degecek bir şey değil. Zaten bu kalıntıları biz bile çok zor fark ettik. Eski gezginler antik Pygela kentinin burada olduğunu söylemektedirler. Truva savaşı dönüşü Agamemnon tarafından bu kentte bir Diana tapınağı inşa edilmemiş olsaydı, herhalde tarih bu küçük kentin varlığından bile haberdar olmayacaktı. Şehir bana oldukça hüznü geldi. Doğru dürüst hiçbir hareket ve ilham verici bir şey yoktu. Yakın zamana kadar ticari bir canlılığa sahip olan şehir, adeta insansızlaşmış ve bir ticari olarak bir çöle dönmüş durumda. Limanda kenara bağlanmış birkaç Sisam kayığı dışında hiçbir şey yok. Limanda küçük bir tepe üzerinde dört köşe bir kale var. Scala-Nova'daki tarihi kalıntılardan biri olan bu kale de çevresindeki liman gibi ıssız durumda. Bir zamanlar çok önemli bir yerleşim yeri olan bu şehirden geriye sadece verimli topraklar kalmış, bir de ünlü ve enfes olan şarabı. Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden oluşan kent nüfusu 4000 civarındadır. Bu kentin ticari etkinliğinin azalması ile birlikte burada yaşayan Yahudi ve Ermeni ailelerin çoğu kenti terk etmiş. Bizim konsolosluk görevlimiz bu kentte yaşayan tek Avrupalı. Dolaşmak için Neopolis tepelerini çıktığımda güney yönünde Mykale Dağı'nın ikiz zirvelerini, Karyalıların ülkesi olan kıyıları ve Prieneli Bias'ın anavatanını gördüm. Batı yönünde ise, aşağı yukarı yirmi beş millik dar bir geçitle Asya kıyılarından ayrılan dik yamaçlarıyla Sisam Adası bulunmaktadır. Bu adayı boydan boya çapraz olarak geçen Ampelos Dağları'nın bir yüzündeki koyu gölgelikler, bir yüzündeki aydınlık mavilikler olduğu gibi görünüyordu. Böylece Pythagoras'ın²⁴ yurdunu uzaktan selamlama olanağı buldum. Bu yolculuğumuz sırasında Sisamlıları daha yakından tanıyabilme şansının olacağını umuyorum. Neopolis yakınlarında yaptığımız gezintiyi gece sonlandırdık. Ertesi sabah yani ayın 28'inde güneş doğarken Efes'e gitmek için ev sahibimizle vedalaştık. Sahil kenarındaki yoldan ayrılarak dağ yollarına yöneldik. Atlarımız için çok tehlikeli sarp yerlerdeki patikalardan geçtik. İki saatlik bir yolculuğun sonunda Türklerin Kervanlar Vadisi dediği bir vadiye geldik. Vadide ellerinde kocaman meşe sopalarıyla, neredeyse çıplak iki esmer delikanlının çobanlık ettiği inek sürülerinin otladığı bir yerdi burası.

*Bu vadide ulu bir çınarın gölgesinde akan bir pınarın başında ögle yemeğimizi yedik ve yemekten sonra Ayasuluk'a doğru tekrar yola koyulduk ve 3 saatlik bir yolculuktan sonra Ayasuluk'a vardık.*²⁵

Kaynakça

(tarih yok).

Onar, S. (2011). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Nisan.

Onar, S. (2011). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Şubat.

Onar, S. (2011). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Mart.

Onar, S. (2011). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Mayıs.

Onar, S. (2011). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Aralık.

Onar, S. (2011). *Kuyeta Yerel Tarih dergisi*, Kasım.

Onar, S. (2012). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Mart-Nisan asyıları.

Onar, S. (2012). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Ocak.

Onar, S. (2012). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Şubat.

Onar, S. (2012). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Mayıs.

Onar, S. (2012). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Temmuz-Ağustos.

Onar, S. (2013). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Temmuz.

Onar, S. (2014). *Kuşadası Yerel Tarih Dergisi*, Haziran-Temmuz.

Onar, S. (2014). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Ağustos.

Onar, S. (2014). *Kuyeta Yerel Tarih Dergisi*, Eylül-Ekim-Kasım.

²⁵ Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2014 Eylül, Ekim ve Kasım sayıları